

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ УПОТРЕБАТА НА МЕСТОИМЕНИЯТА В БЪЛГАРСКАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ

Антоанета Павлова
Медицински университет – Пловдив

SOME OBSERVATIONS ON THE USAGE OF PRONOUNS IN BULGARIAN COLLOQUIAL SPEECH

Antoaneta Pavlova
Medical University in Plovdiv

The paper presents some observations on the usage of pronouns in Bulgarian colloquial speech. The excerpted material is part of the archives of the Department of Bulgarian Language at Paisii Hilendarski University of Plovdiv and is also part of a private archive of recordings.

The main aim is to outline the stylistic features of pronouns, which requires a systematic and detailed research of their conversions in a given text. An attempt is made to survey the tendencies towards syncretism (economy, linguistic condensation) and redundancy (the repetition of pronouns).

Key words: pronoun, colloquial speech, usage, speech act

Местоименията често се определят като езиков феномен. Независимо че присъстват като клас думи в граматиките още от II. в. пр. н. е. (в дефиницията на Дионисий Тракийски), днес – в началото на XXI век, тяхното място все още е дискуссионно. Съобразно с различната гледна точка на авторите тази група думи (или отделни части от нея) са наричани деиктични думи, индекси, индикатори, шифтери, актуализатори, субститути, егоцентрични спецификатори, квантификатори (Илиева 2004: 32). Едни учени ги разглеждат като отделна част на речта (Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: 332), други ги определят като „субклас в раздела на пълнозначните думи“ (Ницолова 2008: 146). Въпреки различията между отделните автори прави впечатление, че общността на местоименията като клас думи се търси не в тяхната системна семантика, а във функционалните им особености.

Наистина единствено в разговорната реч (по-нататък РР) местоименната система изцяло проявява своите свойства. Местоименията са не само съотносими с изказването, тяхното значение се определя от знания за ситуацията. Многократно е подчертавана двойствената им връзка с речевия акт: могат да бъдат разчетени в конкретния акт на общуване, но те са и маркерите на този акт, който „при пряк контакт би могъл да бъде характеризирани време-пространствено като АЗ – ТУК – СЕГА“ (Илиева 2005: 35).

Прегледът на научната литература, посветена на РР и в частност – на употребата на местоименията в колоквиален контекст, очертава следната картина: налице са отделни проучвания (част от които – съпоставителни¹) върху конкретни семантико-функционални въпроси, а други разглеждат специфични стилистични проблеми². Върху стилистичните функции на местоименията се обръща внимание в учебниците по стилистика (Маровска 1998, Станева 2001). Количествен анализ на местоименните употреби се прави в трудовете на И. Атанасова и М. Илиева (Атанасова 1992 – във връзка с преподаването на българския език като чужд, Илиева 2005 – относно всички функционални стилове на българския език).

Целта на настоящото изследване е да се посочат някои от функционалните особености на местоименията, при речевата им реализация. Направен е опит да се проследят тенденцията към синкретизъм (икономия, езикова кондензация) и тенденцията към редундантност.

Наблюденията ни се основават върху анализа на 300 диалога, които са част от архива на Катедрата по български език в ПУ „Паисий Хилендарски“ (включващ голям брой записи на РР, направени от студенти филолози), както и авторски извадки. Записите са осъществени на територията на гр. Пловдив и региона и отразяват промените в българската РР от последните 20 години. Имайки предвид, че количественият анализ най-точно и прецизно представя формално-семантичната организация на даден текст, изследването включва и количествен анализ на местоименните употреби в ексцерпирания корпус. Глотометричните наблюдения трябва да потвърдят или опровергаят очакванията за интензивност на разглеждания клас думи в РР.

---

¹ Вж. Кирова 1985, Мостовска 2002, Мостовска 2004.

² Вж. Георгиева 1991, Великова 1991, Иванова, Ницолова 1995, Дюлгерова 1994, Чаралозова 1997, Кирова 2001, Попов 2001, Осенова 2002, Илиева 2004, Алексова 2004, Джонова 2004, Тодорова 2010 и др.

Да се пише за РР и да се проследи местоименната употреба в динамичните условия на „живия“ диалог, е наистина сериозно лингвистично предизвикателство. Работата с текстовете е продължителна и детайлна, но и безкрайно интересна. Представени в резюмиран вид, спецификите на местоименията в българската РР са следните:

1. Висока функционална честотност. Анализът на обработените триста диалога показва, че те съдържат общо 51 300 лексикални единици, от които местоименията са 9420 (т.е. 18,36%) и по употреба в РР се нареждат на второ място след глаголите – 11 886 (т.е. 23,17%)³.

2. Субектът, аз-ът е опора на местоименната система в българската РР и „властва“ в нея. Личното местоимение за 1. л. ед.ч. е употребено 949 пъти⁴ в анализирани текстове. След него по фреквентност се нарежда личното местоимение за 2. л. ед.ч. *ти* (466 употреби) и т. н. Причините за водещата честотна роля на първоличното местоимение могат да бъдат търсени в стандартната схема (изискваща подлог) за изграждане на изречение в българския език и в подвижната роля на говорещия при прекия контакт (Илиева 2005: 36). Активното присъствие на субститутите може да бъде обвързано с тяхната деиктична функция в РР, защото именно те (личните местоимения за 1. и 2. л. ед.ч.) сочат участниците в конситуацията (говорещ и слушащ).

3. Голямата вариативност на показателните и притежателните местоимения в БКРР също трябва да бъде открояна. Формалният инвентар на показателните местоимения за близко посочване е: *този (тоя, тоз), тази (тая, таз), това (тва, туй), тези (тия, тез), такъв (толчав)* и т. н., а на показателните местоимения за далечно посочване е: *онзи (оня), онази (оная, оназ), онова (онва, онуй), онези (ония, онез)*. Що се отнася до *онакъв, онакава*, те или са с много ниска фреквентност, или не функционират самостоятелно, а в рамките на дистрибутивни съчетания *такъв-онакъв, такава-онакава*. Срв.:

– Миналата седмица ходихме да помогнем на наште да насадят това-онова / и сега се чувствам като разглобена //;

– .../ добре де / не може ли да са видим са / тва-онова / не може ли да се видим;

– ... / всичко нормално // ключеци тва-онова /;

³ Статистическите наблюдения на Цв. Николова (Николова 1987) са сходни. В нейните изследвания фреквентността на местоименията е 18,34% и те отново се нареждат на второ място (след глагола) по честота на употреба в РР.

⁴ Количественият анализ на местоименията в РР, направен от М. Илиева (Илиева 2005: 15), също свидетелства за „господство“ на аз-формата (2623 употреби).

- Аз ти звъня / туй-онуй / ти / никой не се обажда /;
- ... // такъв-онакъв бил / ама нали аз си го харесвам и др.

Именно с помощта на показателните местоимения РР проявява една от най-характерните свои особености – стремежа към езикова икономия.

4. В противовес на стремежа към езикова икономия е тенденцията към редундантност (повторение на местоименията) в РР:

а) съчетание на пълни и кратки лични местоименни форми вместо употреба само на кратката местоименна форма:

- А мен ми трябва от по двайси;
- На мен са ми много необходими / а никъде другаде няма;
- Мен ме остави на ликвидация;
- И нея я имаше в списъка и мн. др.

б) съчетание на лични и показателни местоимения:

- Той тоя / той на човек не прилича / Един селяндури //;
- .../ не я разбирам // Тя тая жена не знам кво наистина иска от мъжете;
- Ами той тоя е много смотан // Къде я намери тая толкова хубава? Той тоя знаеш ли какъв е смотльо?

в) повторение на личните местоимения:

- Аз ли / ама аз не знам // аз на мен никой не ми каза //;
- Той ку го видиш той / цял Брад Пит ти казвам и др.

5. Специфични за РР са също употребите, при които:

а) с помощта на кратките лични местоименни форми се удвоява обектът (пряко и дателно допълнение). Срв.:

- Ааа / уискито винаги го пия с лед //;
- Къде я намери тая толкова хубава?;
- Каза ли му на мъжа ти?;
- Вуйчо му на Иван са оженил ей тъй / от днес за вчера.

б) с помощта на личните местоимения в И. п. се удвоява субектът в изказването:

- ... / той Костадин я яде // (става дума за люта чушка);
- ... тя вратата откряхната... // Тя жената се обърна и вика //...;
- Те в колко часа ще идват ваште;

- Той един букет сигурно е колкото едно пиле;
- Те днеска нашите колежки викат;
- Абе той ми го даде момчето и др.

в) с помощта на местоименията и местоименните наречия се удвояват обект, субект или обстоятелствено предложно-именно съчетание. Функционирането на местоименията и местоименните наречия при посоченото удвояване Г. Дюлгерова (Дюлгерова 1994: 52) разглежда като частен случай на необходимостта от употребата на уточняваща лексема в устното общуване:

- Майка каза ли ти, че оная – рускинята пак забегнала нанякъде...;
- Тоя дърварин / съдията / беше направо купен /;
- Той кибрита ей го тука;
- Ний няма да останим никога на сухо ако има и за него / за Николай щот;
- Един там на пазара ми го разказа;
- И бяло иска ама има много там на склад;
- ... щото ние там / вътре сме в тая игра / и т.н.

Приведените примери на удвояване ясно показват, че обикновено не се прави пауза между удвоените съставки. В тези случаи според някои автори (Земская, ред. 1983) местоимението е само елемент в организирането на динамичната структура на изказването – твърдение, което може да се приеме и за българската РР.

Всъщност редундантността на местоименията в РР е явление, което е резултат от сложното взаимодействие на лексикално-семантичното и синтактичното равнище. Това явление е пряко свързано с особеностите на устния тип комуникация, имаща за цел преди всичко постигане на по-пълна информираност.

6. Конструкциите от типа „*Аз ми се струва*“ също заслужават специално внимание. Тяхна отличителна особеност е наличието на лично местоимение в И. п. в противоречие с книжовната норма (вж. по-подробно Джонова 2004: 107, Ницолова 2008: 154). Устойчивото им присъствие в речевата практика се обяснява с наличието на фулстарт (преформулиране на мисълта), стремеж за отстраняване на безличността от глаголната форма, диалектен произход, както и с информационната структура на изказването и т. н. Каквито и да са причините, неоспорим факт е, че тези конструкции все по-активно участват в РР:

- Аз много ме е яд дете не дойдох на изпита;
- Тя от кво я оперират?;
- ... // Той му се яде супа от тиквички //;

– ...// Той ку го пусна в центъра ша са обърка // и др.

Направените наблюдения и анализи на ексцерпирания материал ни дават основание да направим следните обобщения:

1. Висока функционална фреквентност на местоименията в българската РР, предопределена от спонтанността и неподготвеността на устното общуване⁵. Именно в текстовете на РР могат да бъдат открити в най-чист вид елементи от наивния модел на света, защото „езиковите знакове тук са използвани без предварително обмисляне, т.е. по линията на най-прекия път между реалност и обозначение“ (Илиева 2005: 35). По този начин местоименията се озовават в пространството, делеящо денотат от прецизен езиков знак.

2. Местоименията в РР са разнообразен по състав и функциониране клас думи, чиито членове понякога служат за връзка между подадените реплики, а в други случаи, в зависимост от структурата на изказването, изпълняват ритмообразуваща роля.

3. Специфични характеристики на българската местоименна система се явяват стремежът към езикова икономия, към максимална лаконичност (проявяващи се чрез способността на местоименията за кондензирано подемане на предходна информация) и стремежът към „кодиране с излишък“ (повторение на местоименията).

Важно е да бъде отбелязано, че в резултат на извършеното от нас проучване относно употребата на местоименията в българската РР са изведени още множество особености на разглеждания клас думи. Тези функционални специфики на местоименната система в ежедневната практика ще бъдат представени допълнително в следващите наши публикации по проблема.

ЛИТЕРАТУРА

Алексова 2004: Алексова, К. Адмиративът в българската разговорна реч. [Aleksova, K. Admirativat v balgarskata razgovorna rech.] // *Проблеми на българската разговорна реч*, кн. 6. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2004, 21 – 34.

Атанасова 1992: Атанасова, И. Някои количествени параметри при употребата на местоименията в съвременния български език. [Atanasova, I. Nyakoi kolichestveni parametri pri upotrebata na

---

⁵ Тази стилова черта посочват всички изследователи на КРР (вж. Станева 2001; Йосифова, Илиева 1999; Кожина 1983 и др.).

mestoimениyata v savremenniyа balgarski ezik.] // *Български език*, 1992, № 2, 96 – 103.

Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език*. [Boyadzhiev, T., Kutsarov, I., Penchev, Y. *Savremenen balgarski ezik*.] София: ИК „Петър Берон“, 1999.

Великова 1991: Великова, Сн. За една специфична употреба на показателните местоимения в разговорната реч. [Velikova, Sn. *Za една spetsifichna upotreba na pokazatelnite mestoimениyа v razgovornata rech*.] // *Проблеми на българската разговорна реч*. Кн. 1. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 1991, 98 – 103.

Георгиева 1991: Георгиева, Е. За употребата на местоименията *ти* и *вие* като форми на обръщение в интересубектно общуване. [Georgieva, E. *Za upotreбата na mestoimениyata ti i vie kato formi na obrashtenie v intersubekтно obshtuvane*.] // *Български език*. 1991, № 5, 471 – 477.

Джонова 2004: Джонова, М. Конструкции от типа „аз ми се струва“ в българската разговорна реч. [Dzhonova, M. *Konstruktsii ot tipа „az mi se struva“ v balgarskata razgovorna rech*.] // *Проблеми на българската разговорна реч*, кн. 6. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2004, 107 – 116.

Дюлгерова 1994: Дюлгерова, Г. Функциониране на местоименията в българската разговорна реч. [Dyulgerova, G. *Funktsionirane na mestoimениyata v balgarskata razgovorna rech*.] // Г. Дюлгерова. *Проблеми на българската разговорна реч*, кн. 2. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 1994, 48 – 56.

Земская, ред. 1983: *Русская разговорная речь*. [Russkaya razgovornaya rech'.] Ред. Е. А. Земская. Москва: Наука, 1983.

Иванова, Ницолова 1995: Иванова, К., Ницолова, Р. *Ние, говорещите хора*. [Ivanova, K., Nitsolova, R. *Nie, govoreshtite hora*.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.

Илиева 1999: Илиева, К. *Личните местоимения в балканските езици*. [Ilieva, K. *Lichnite mestoimениyа v balkanskite ezitsi*.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1999.

Илиева 2004: Илиева, М. *Българинът в своите местоимения*. [Ilieva, M. *Balgarinat v svoite mestoimениyа*.] В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2004.

Илиева 2005: Илиева, М. *Количествен анализ на местоименната употреба на стиловете на българския език*. [Ilieva, M. *Kolichestven analiza na mestoimенната upotreba na stilovete na balgarskiyа ezik*.] [Ilieva, M. *Kolichestven*

analiz na mestoimennata upotreba na stilovete na balgarskiya ezik.] Варна: Славена, 2005.

Йосифова, Илиева 1999: Йосифова, Р., Илиева, М. *Стилистика: Кратки теоретични бележки. Задачи и текстове за упражнения.* [Josifova, R., Iieva, M. Stilistika: Kratki teoretichni belezhki. Zadachi i tekstove za uprazhneniya.] В. Търново: Фабер, 1999.

Кирова 1985: Кирова, Т. *Стилистично-прагматични особености в употребата на отрицателните и неопределителните местоимения в руския и българския език с оглед на проблемите на превода.* [Kirova, T. Stilistichno-pragmaticichni osobenosti v upotrebata na otritsatelните i neopredelitelните mestoimeniya v ruskiya i balgarskiya ezik s ogled na problemite na prevoda.] София: БАН, 1985.

Кирова 2001: Кирова, Л. Употреба на възвратно-притежателните местоимения в разговорната реч. Конкуренции и фактори, които ги управляват. [Kirova, L. Upotreba na vazvratno-pritezhatelните mestoimeniya v razgovornata rech. Konkurencii i faktori, koito gi upravlyavat.] // Л. Кирова. *Проблеми на българската разговорна реч*, кн. 5. В. Търново: Фабер, 2001, 113 – 123.

Кожина 1983: Кожина, М. *Стилистика русского языка.* [Kozhina, M. Stilistika russkogo yazika.] Москва: Просвещение, 1983.

Маровска 1998: Маровска, В. *Стилистика на българския език.* [Marovska, V. Stilistika na balgarskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1998.

Мостовска 2002: Мостовска, М. *Неопределителните местоимения в българския и полския език в съпоставителен аспект.* [Mostovska, M. Neopredelitelните mestoimeniya v balgarskiya i polskiya ezik v saropostavitelen aspekt.] В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2002.

Мостовска 2004: Мостовска, М. *Показателните местоимения в полския език и техните български функционални съответствия.* [Mostovska, M. Pokazatelните mestoimeniya v polskiya ezik i tehните balgarski funkcionalni saotvetstviya.] В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2004.

Мутафчиев 1970: Мутафчиев, Р. Основни статистически характеристики в лингвистичното изследване. [Mutafchiev, R. Osnovni statisticheski harakteristiki v lingvistichното izsledvane.] // *Български език*, XX, 1970, кн. 5., 466 – 471.

Николова 1987: Николова, Цв. *Честотен речник на българската разговорна реч.* [Nikolova, Tsv. Chestoten rechnik na balgarskata razgovorna rech.] София: Наука и изкуство, 1987.

- Ницолова 1986:** Ницолова, Р. *Българските местоимения*. [Nitsolova, R. *Balgarskite mestoimeniya*.] София: Наука и изкуство, 1986.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Осенова 2002:** Осенова, П. *Семантика и прагматика на българските неопределителни местоимения*. [Osenova, P. *Semantika i pragmatika na balgarskite neopredelitelni mestoimeniya*.] София: ИК „Семарш“, 2002.
- Попов 2001:** Попов, Б. *Евфемизмите в разговорната реч*. [Popov, B. *Evfemizmite v razgovornata rech*.] // *Проблеми на българската разговорна реч*, кн. 5. В. Търново: Фабер, 2001, 199 – 207.
- Станева 2001:** Станева, Хр. *Стилистика на българския книжовен език*. [Staneva, Hr. *Stilistika na balgarskiya knizhoven ezik*.] В. Търново: Абагар, 2001.
- Тодорова 1995:** Тодорова, Е. *Количествените характеристики на текста като обект на социолингвистични интерпретации. Местоимения*. [Todorova, E. *Kolichestvenite harakteristiki na teksta kato obekt na sotsiolingvistichni interpretatsii. Mestoimeniya*.] София: Кедър, 1995.
- Чаралозова 1997:** Чаралозова, К. *Адективна употреба на показателното местоимение този*. [Charalozova, K. *Adektivna upotreba na pokazatelното mestoimenie този*.] // *Български език и литература*, 1997, № 56, 10 – 15.